

Стаття надійшла до редакції 18.10.2015

E. Manyakina

RELIGIOUS PRINCIPLES OF SOCIAL LIFE OF GERMAN COLONISTS OF THE NORTH AZOV SEA REGION

The article deals with religious principles of social life of German colonists of the North Azov Sea region at the end of the XVIII – the 1-st quarter of the XX century. Attention is paid to the characteristics of main features of the spiritual life of the German-speaking population.

It is indicated that religious life of the German population in the North Azov Sea region was represented by almost all Christian denominations, including the original one, such as Mennonites. The life of this neighborhood in a limited area leads to the conclusion that the population of the region abided religious tolerance, protecting the right of every person to worship according to their own religious preferences. The emergence and spread of many religions in the region caused cultural and religious factors. Not only customs and moral criteria, especially among Mennonites, were the leading social factor the impact of which was strengthened by stratification among the owners of rural residents. In addition, the Mennonites increasingly struggled between the secular and spiritual elders, who reflected on the integrity of their society. It was under the influence of these circumstances in terms of rapid industrial development in the second half of the nineteenth century. There was a movement for the preservation of social equality among the former colonists. And if the desire of social justice among the Ukrainian peasantry acquired a bright political orientation, in the Mennonites environment it had a religious connotation. In practice, many religious movements were perceived by the majority of the colonists in line with spiritual awakening. So special attention was given to Protestants and Mennonites upbringing and education.

Key words: German colonists, religious life, Catholics, Protestants, Mennonites, confession, consistory.

УДК 930.2:327(477)''1649/1658''

Ю. М. Нікольченко, Ю. М. Кочина

ДІЛОВОДСТВО ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНЩИНИ В 1649–1658 РОКАХ

У статті розглядаються питання організації та особливості діловодства зовнішньополітичної діяльності Гетьманщині в 1649–1658 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького та Івана Виговського.

Аналізується діяльність Генеральної військової канцелярії як базової установи щодо життєдіяльності та ефективності системи міжнародного діловодства і дипломатичного документування в Гетьманській Україні, визначаються посадові обов'язки її працівників. Дається характеристика видовим ознакам та особливостям козацьких документів дипломатичного характеру.

Ключові слова: Гетьманщина, гетьман, Генеральна військова канцелярія, зовнішньополітичне діловодство, послы, писарі, перекладачі, товмачі, документи дипломатичного характеру, видові ознаки документів.

Посилення національного, соціального, економічного і духовного гніту, якого зазнавав українській народ від Речі Посполитої в останній чверті першої половиниXVIIст. підносило його рішучість до боротьби за своє визволення, апогеєм якої стала Національно-визвольна війна 1648-1658 рр. Вона не тільки сприяла формуванню української державності, а й загалом змінила політичну картину Східної Європи [12].

Після проголошення Гетьманщини українські лідери Богдан Хмельницький та Іван Виговський протягом 1649–1658 рр. активно налагоджували канали міжнародних зв'язків з Річчю Посполитою, Московським царством, Османською імперією, Кримським ханством, Швецією та іншими країнами. Про це свідчать численні документи у т. ч. такі важливі актові джерела як міжнародні договори, укладені Гетьманщиною з Річчю Посполитою (Зборівський (1649), Білоцерківський (1651), Гадяцький (1658), Московським царством («Березневі статті» (1654), угода про вільне плавання на Чорному морі з Османською імперією (1650), українсько-кримське порозуміння під Озерною (1655) [14, с. 90–98].

Ретельна підготовка міжнародних договорів та дипломатична активність Гетьманщини були б неможливими без офіційного міждержавного листування. На період 1649–1658 рр. припадає 348 документів цього видового складу. Серед них особисто підписаними Богданом Хмельницьким – 245, Іваном Виговським – 26, козацькою старшиною вищого рангу – 47 [10, с. 120].

Крім міжнародних договорів та міждержавного листування, комплекс дипломатичної документації Гетьманщини складала дипломатичні інструкції, записи дипломатичних переговорів та посольські звіти і донесення.

Важливе місце в ієрархії дипломатичної служби Гетьманщини в 1649–1658 рр. належало Генеральній військовій канцелярії (далі – ГВК), яка на чолі з генеральним писарем виконувала майже всю її поточну роботу [15, с.136–141]. Враховуючи досвід Речі Посполитої та Московського царства ГВК створила унікальну на той час систему зовнішньополітичного діловодства, яка дозволила козацькій Україні виступати суб'єктом зовнішньої політики в Європі, не поступаючись країнам, які були, на той час, лідерами в дипломатії.

Не є перебільшенням, що у майбутньому міжнародне діловодство Гетьманщини 1649–1658 рр. стало фундаментом для організації українського дипломатичного документування у складному процесі національного державотворення, а це, в свою чергу, і обумовило актуальність статті.

У процесі її підготовки були використані джерела з організації міжнародної діяльності Гетьманщини, які зберігаються у ЦДІА України в м. Києві (фонд «Генеральної військової канцелярії») [22]; документи, опубліковані у збірниках: «Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.» [4; 5], «Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы» [2], «Універсали Богдана Хмельницького (1648–1657)» [20], «Універсали Українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657–1687)» [21], «Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.» [3].

Історіографія проблеми представлена працями В. М. Горобця, І. П. Крип'якевича, Н. О. Леміш, Ю. А. Мицика, І. О. Овсія, Ю. І. Палехи, В. В. Панашенка, М. Б. Парахіна, П. М. Саса, В. А. Смоля, Т. В. Чухліба, Ф. П. Шевченка, Д. І. Яворницького.

Дипломатія Запорозької Січі та Гетьманщини всебічно аналізується у фундаментальній колективній монографії «Історія українського козацтва»: (том 1, розділ 6 «Міжнародні відносини та дипломатія»[6, с. 353–426]; том 2, розділ 22 «Писемні

джерела з історії українського козацтва» [7, с. 562–574].

Документному забезпеченню зовнішньополітичної діяльності українського козацтва під час Національно-визвольної війни присвячена і спеціальна розвідка Ю. М. Нікольченка і Ю. М. Кочиної [13].

Разом з тим, необхідно звернути увагу на той факт, що з багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин серед джерел відсутні прямі документальні свідчення щодо безпосередньої діяльності Генеральної військової канцелярії Гетьманщини в 1649–1658 рр. у сегменті міжнародного діловодства. Цей факт вже багато років змушує дослідників проблеми традиційно використовувати не тільки актові, а й наративні джерела.

Зважаючи на те, що у Гетьманщині ГВК вела справи міжнародного характеру, то і роль генерального писаря в політичному житті України була значною. Він володів правом очолювати посольства, особисто брати участь у дипломатичних перемовинах, зустрічати послів і супроводжувати їх під час аудієнції у гетьмана. Проте, найважливішою дипломатичною функцією ГВК була підготовка проектів договорів з іншими державами, які подавалися на розгляд гетьману у вигляді окремих статей, які після узгодження з'єднувалися в єдиний документ [21, с. 71].

Джерела свідчать, що в січні 1651 р., коли Іван Виговський очолював ГВК, вона складалася з 12 писарів, окрема група з яких (від трьох до п'яти) виконували функції з міжнародного діловодства. Вони, зважаючи на свій досвід та обізнаність у веденні дипломатичних справ, досить часто вводилися до складу різних посольств. Писарі ГВК, залучені до перемовин з іноземними державами, вільно володіли іноземними мовами – кримсько-татарською, латинською, молдавською, німецькою, польською, російською, турецькою тощо. Це зумовило їхнє використання як професійних перекладачів [23, с. 71].

Прикладом слугує діяльність перекладачем ГВК Івана Нечая, який у 1650 р. був спеціально направлений до Бахчисараю для досконального вивчення кримсько-татарської мови [24, с. 102].

У посольстві Семена Савича до Москви в 1651 р. писарем і перекладачем був автор Львівського літопису Михайло Гунашевський, якого у записці до Богдана Хмельницького в 1650 р. за високий професіоналізм щодо складання дипломатичних документів відзначив російський посол: «Дана пара (соболей) Семену, потписку, що живет у писаря Івана Выговского» [1, с. 267].

На посаду канцеляриста до ГВК брали освічених юнаків, які знали кілька мов, логіку, математику тощо. У канцелярії вони удосконалювали свій фаховий рівень, набували практичні знання з юриспруденції та військової теорії, оскільки їм доводилося не лише вести діловодство, а й брати участь у вирішенні дипломатичних справ [18].

Канцеляристи військової канцелярії входили до складу посольств Гетьманщини до зарубіжних країн. Так, Іван Виговський – генеральний писар в уряді Богдана Хмельницького, двічі очолював козацькі посольства до Трансільванії і Молдавії та делегацію Гетьманщини на перемовинах з урядовцями Речі Посполитої у 1653 р. щодо укладання перемир'я під Жванцем. У посольстві Федора Вешняка до Варшави в 1649 р. писарем був Іван Петрушенко. У посольстві Герасима Яцкевича до Варшави в 1652 р. – Федір Конельський та ін.

Окрема група канцеляристів ГВК Гетьманщини безпосередньо виконувала функції перекладачів. Це – так звані товмачі та перекладачі. Серед товмачів можна виокремити військових та рядових. Військові товмачі перебували на службі у полкових канцеляріях, де їх використовували для потреб контррозвідки під час бойових дій. Інша

категорія товмачів забезпечувала потреби посольств Гетьманщини до інших країн на постійній та тимчасовій основі [25, с. 146].

Перекладачі, на відміну від товмачів, займалися письмовими перекладами. До сфери їхньої діяльності входив переклад документів, що надходили безпосередньо до Гетьманщини [15, с. 138].

Найбільш активними дипломатичні стосунки Гетьманщини були за часів гетьманування Богдана Хмельницького (1649–1657). Зважаючи на зовнішньополітичну ситуацію гетьман особисто визначав до якої країни мають відправлятися дипломатичні посольства, їхній склад, розмір матеріального забезпечення; надавав козацьким дипломатам усні настанови, письмові інструкції та листи [19, с. 17].

Письмові інструкції послам твердо увійшли до практики української дипломатичної служби. На думку академіка Ф.П. Шевченка, інструкції козацьким дипломатам за формою і характером відрізнялися від сурових монарших наказів, що в той час отримували російські послы, де до дрібниць регламентувалися їхні дії. Гетьман залишав своїм дипломатам можливість під час перемовин діяти за обставинами, виявляти ініціативу і гнучкість на користь інтересів Гетьманської України [24].

Поруч з інструкціями набув поширення ще один вид дипломатичного документа, який отримав назву «лист» і за допомогою якого здійснювався постійний зв'язок гетьманського уряду з посольствами [6, с. 353].

У середині XVII ст. писарі та канцеляристи під час складання текстів дипломатичних документів користувалися переважно термінологією, характерною для тогочасної української писемної мови. Найвні в ній давні традиції сягали до ділових документів русько-литовської актової мови з латино-польськими елементами. У всіх староукраїнських писемних пам'ятках вживалися стереотипні звороти і штампи, які надавали документам специфічного канцелярсько-ділового забарвлення [16, с. 27].

На відміну від рукописних книг, папір документів не лініювався. Тому розміщення тексту на аркуші паперу залежало від навичок та фаху писаря, а також від розміру тексту. Більш досвідченими писарями дотримувалась певна симетрія – з обох боків невеликі поля, однакова відстань між рядками, іноді зверху залишалась частина аркуша для заголовку. Зовнішній вигляд документа залежав від його змісту і призначення.

У міжнародному діловодстві ГВК використовувала особливі форми документа – стовпець (стовп, стовпик) – сувій з підклеєних один до одного вузьких листів паперу завширшки 15–17 см. Важливі акти – міжнародні договори (трактати) могли мати особливо великі розміри. Складові частини стовпа називалися поставами. Таку ж назву отримали й самі місця склеювання листів. Текст в стовпцях писався тільки з одного боку, зворотній бік використовувався лише для поміток та резолюцій. Документи в місці склеювання завжди скріплювалися підписом гетьмана і печаткою. На місці печатки між аркушами паперу наливали сургуч, а потім ставили печатку, внаслідок чого аркуші склеювалися. На останній сторінці зазначалася адреса, куди відправлявся документ. Особливо важливі гетьманські листи дипломатичного характеру писали на розгорнутому аркуші паперу [16, с. 45].

Разом з тим, скоропис, що застосовувався писарями ГВК в міжнародному діловодстві, за характером і темпами свого розвитку значно відрізнявся від письма пам'яток літератури чи рукописів релігійного змісту [16, с. 34].

Для підготовки дипломатичних документів з другої половини XVII ст. ГВК вже використовувала вітчизняний папір. Його виготовляли з ганчір'я, а чорнило робили з солей заліза і дубильних речовин. Поєднання залізного чорнила і ганчіркового паперу робило текст особливо стійким, він майже не вицвітав.

Інструментами письма служило гусяче, іноді павине перо, яке заточувалося особливим способом спеціальним ножом. З появою так званого скоропису (зображення округлих букв і використання графічних скорочень слів і частин слів з винесенням їх над рядком листа) вільно читати такі тексти стало доволі складно, були потрібні знання і навички.

Письмо дипломатичної документації відзначалося різноманітністю форм і почерків. Тут зустрічаються численні зразки звичайного і парадного письма. Норми звичайного письма в XVII ст. постійно використовувала більшість населення українських земель, а для підготовки парадного – писар повинен був мати не тільки гарні навички в каліграфії, а й вміння скласти документ, у тексті якого обов'язково присутні елементи художніх прийомів та декоративність.

Більшість рядових документів дипломатичного характеру Гетьманщини 1649-1658 рр. – інструкції, посольська документація тощо, написані звичайним письмом. А особливо важливі – міжнародні договори, листи гетьмана до монархів, підготовлені парадним письмом [16, с. 35]. Згідно з адресатом добирався і стиль листа, особливо у випадках, коли гетьмани (Богдан Хмельницький та Іван Виговський) особисто зверталися до монархів Речі Посполитої, Московського царства, Османської імперії, Кримського ханства [9, с. 148].

Переяславський вибір Богдана Хмельницького та встановлення російського протекторату в Гетьманщині з березня 1654 р. суттєво вплинули на різні сфери її діяльності: політичну, військову, міжнародну, економічну і соціальну [8]. Не минули вони і діловодства, спричинивши вироблення специфічних виразів ділового стилю української мови того часу. У багатьох документах дипломатичного характеру помітно поступове звільнення української писемної мови від латино-польської конструкції і перехід її на народно-розмовну основу. Невід'ємною частиною канцелярських штампів ставали окремі вирази і слова російської мови. Вони іноді вживались при викладі змісту актів поряд із спільними за значенням словами української мови [16, с. 28].

З Гетьманської України до різних російських установ та окремих державних діячів надходили листи, написані тогочасною українською мовою, яку в Росії називали «белорусским письмом». Характер мови і графічні особливості письма вимагали їхнього перекладу російською, що обов'язково позначалося у тексті: «список с листа белорусского писма». Відомо, що такі перекладачі були в Москві в Посольському приказі та прикордонних з Гетьманщиною воєводствах. У свою чергу, ГВК у штаті серед писарів і канцеляристів тримала фахівців з російського письма.

Важливе значення у зовнішньополітичному діловодстві мали реквізити документів [13, с. 107]. На листах в обов'язковому порядку вказувалась дата його підпису, яка починалася словом «дан», «дат», «писан», «діялося», місце написання документа позначалося, наприклад, «в Чигирині», «з Чигирина». Власноручний підпис гетьмана знаходився з лівого боку документа, наприклад, «Богдан Хмельницький, гетьман рукою власною». На деяких листах міг ще стояти і підпис генерального писаря, наприклад Івана Виговського – «Іоан Виговський, генеральний писар войсковий».

Документи дипломатичного характеру отримували додаткові реквізити: *тестацію* – листи свідків або власноручні підписи свідків, які брали участь у видачі документа, що вказувало на його автентичність та *аптекацію* – підсумок документа. Документи, що надсилалися до Росії та Молдавії, датувалися за старим стилем, а до Речі Посполитої, Венеції й інших країн – переважно за новим, григоріанським, стилем

Для прикладу розділимо на формальні реквізити лист Богдана Хмельницького від 23 березня 1653 р. Боярину Іллі Милославському щодо сприяння послам Гетьманської

України Кіндрату Бурляю та Силуяну Мужилівському, які їдуть до Москви (збережена оригінальність тексту) [2, с. 259]:

– *інвокація*: «Божиєю милостию...»;

– *інскрипція*: «Великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича всеа Руси самодержца и многих государств государя и облаадателю его царского величества боярину ближнему Илье Даниловичю Милославському...»;

– *інтитуляція*: «Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское ниско челом бьют»;

Стилістична конструкція «челом бьет» означала звертання до високопоставленої особи та була присутня в багатьох листах.

– *нарація*: «Понеже посланников наших Кондрата Дмитриева сына Бурляя да Силуяна Мужилівського с товарищи к его царскому величеству, царю православному, посылаем о нужных некоторых делех смиренно просим, чтоб еси за нас причиною к его царскому величеству быти изволил во всех трех делех, о чем ни будь предреченные послы наши его царскому величеству и тебе бити челом будут. Таковое жалованье, так его царскому величеству, как и тебе, господину нашему, прямыми услугами нашими на всяко время отслужовати будем, которой ся и ныне прилежно вручаем...»;

– *датум*: «Дан с Чигирина 23-го дня месяца марта лета 1653-го»;

– *субскрипція*: «Твоей милости всего добра желательные слуги Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским».

До утворення ГВК на початку Національно-визвольної війни, дипломатичні листи та проекти договорів складав особисто Богдан Хмельницький за допомогою військового судді (друга після гетьмана старшинська посада на Січі) та військового писаря, який очолював січову канцелярію. Пізніше документи складав вже безпосередньо військовий писар від імені гетьмана та товариства [9, с. 90–91].

В інструкціях посольствам Гетьманщини, підготовлених у ГВК і погоджених з гетьманом, була визначена його конкретна мета та порядок денний перемовин. Особлива увага приділялась проекту кінцевого документа, прийняття якого повинно було задовольнити обидві сторони. Це порівняно стислі тексти, де у формі тез окреслювалася загальна позиція уряду, тактична лінія дипломатів. Та частина інструкцій, яка містила умови порозуміння і мала бути переданою представникам іншої сторони, окреслюється як «*кондиції*». У кондиціях викладалися умови пропонуваної угоди.

Також важливою групою документів є записи дипломатичних перемовин. Ці документи збереглися нерівномірно. Нині не відомий жоден запис перемовин, створений на території Гетьманщини. Водночас збереглося чимало записів перемовин та інших матеріалів щодо перебування українських посольств у Москві, особливо у 1653–1654 рр.

Серед записів Посольського приказу про дипломатичні перемовини низ Гетьманською Україною можна вирізнити чотири споріднені підгрупи [11, с. 121]:

– записи проекту прийому посольств;

– записи про прийоми посольств, що відбулися;

– записи промов послів;

– записи процесу перемовин.

Записи проекту прийому посольств містять у собі стислі зауваження про час і порядок майбутнього прийому українського посольства та відомості щодо складу української делегації на перемовинах. Наводяться проекти протокольних привітань з обох сторін, вітальної та прощальної промов української сторони. Ці документи подають загальну схему прийому посольства Гетьманщини. Вони мають лаконічні

нотатки у декілька рядків, які засвідчують факт прийому посольства, вказують на його дату й окремі деталі церемоніального характеру.

До вказаних проектів дуже близькі за формою і змістом джерела другої підгрупи, в яких фіксувалися обставини дипломатичних прийомів.

Документи третьої підгрупи складають записи промови українських послів, подані ними представникам російської сторони письмово після завершення прийому.

До четвертої групи відноситься загальний протокольний запис самого процесу перемовин. Сучасною мовою це звучить як «розшифровка стенограми». На відміну від трьох попередніх груп – четверта розлога і детальна. Тут відображені з протокольною точністю промови дипломатів, обмін репліками між сторонами, описувалися дії послів, їхня поведінка, загальна обстановка, в якій проходили перемовини. Церемонія прийому посольства Гетьманщини завершувалася обов'язковою аудієнцією у царя [11, с. 121–122].

Що стосується посольських звітів до уряду Гетьманщини, то вони дійшли до наших часів з великими втратами. Збереглися звіти українських послів до Кримського ханства Михайла Богаченька та Лукаша Пухальського від 26 жовтня 1654 р., адресовані Богдану Хмельницькому. Цей унікальний документ дає уявлення про ситуацію в Криму, окреслює мету, хід і результати посольства. Звіти українських дипломатів гетьманщини представлені також двома донесеннями Павла Яненка та Андрія Кульки Богдану і Тимофію Хмельницьким від 14 травня 1651 р. [7, с. 573].

Звіт українських дипломатів за формою нагадує розгорнутий лист. Саме така форма посольських звітів була характерна для дипломатії Речі Посполитій в XVII ст. Після повернення на батьківщину послы повинні були скласти стислі звіти щодо результатів своєї місії для їхнього внесення у так звані посольські книги. Проте часто звіти приймалися королем в усній формі.

У багатьох випадках форма гетьманських посольських звітів також наслідувала і російську традицію обов'язкового звіту в письмовій формі всіма без винятку керівниками найважливіших посольств. І тільки гінці та кур'єри могли доповідати безпосередньо гетьману або іншим членам уряду про результати виконання ними дипломатичних доручень в усній формі.

До дипломатичних документів необхідно віднести також донесення, які стосуються різних подій Національно-визвольної війни у 1649–1658 рр., вони мали підтримувати регулярний оперативний зв'язок між послами та урядом Гетьманщини. Обов'язком послів було своєчасне інформування про хід виконання дипломатичної місії, новини військового та політичного змісту. Крім того, послы доповідали щодо виникнення певних ускладнень та нових обставин, які вимагали додаткових інструкцій і роз'яснень.

Прикладом є два оперативні донесення українських дипломатів Павла Яненка та Андрія Кульки від 14 травня 1651 р. безпосередньо Богдану Хмельницькому та його сину Тимофію напередодні Берестецької битви [7, с. 572–573].

Багатовекторність міжнародної діяльності Гетьманської України 1649–1658 рр. викликала необхідність закріплення результатів зовнішньополітичних акцій системою міжнародних документів, якими регулювалися її міждержавні відносини.

Таким чином, з самого початку проголошення Гетьманщини всі зусилля уряду на чолі з Богданом Хмельницьким були спрямовані на визнання міжнародною спільнотою її статусу суверенної держави, а також на завершення процесу об'єднання всіх українських етнічних земель. Виходячи з цих позицій, український гетьман розпочав встановлення тісних політичних зв'язків із сусідніми державами з метою організації військово-політичної коаліції проти Речі Посполитої.

В цих умовах дипломатичне діловодство посідало важливе місце місце у діяльності ГВК в 1649–1658 рр. За дорученням гетьмана і під керівництвом генерального писаря тут склалися листи до урядів інших держав, велося міжнародне листування. Повноваження кожного канцеляриста, писаря, посланця, товмача, перекладача та інших фахівців були чітко регламентовані. Це свідчить про розвинену форму організації діловодства зовнішньополітичної діяльності Гетьманщини [17, с. 8].

Необхідно визнати, що система міжнародного діловодства і документування, вироблена в адміністративних структурах Гетьманщини протягом 1649–1658 рр., стала фундаментом в процесі формування сучасної української системи діловодства зовнішньополітичної діяльності [13].

Список використаної літератури

1. Бантыш-Каменский Д. М. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Д. М. Бантыш-Каменский. – Київ : Час, 1993. – 656 с. ; Bantysh-Kamenskiy D. M. Istoriya Maloy Rossii ot vodvoreniya slavyan v sey strane do unichtozheniya getmanstva / D. M. Bantysh-Kamenskiy. – Kyiv : Chas, 1993. – 656 s.

2. Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы в 3 т. / под ред. П. П. Гудзенко, А. К. Василенко, А. Л. Сидорова – Москва : Издательство Академии наук СССР, 1953. – Том 2. – 558 с.; Том 3. – 646 с. ; Vossoedinenie Ukrainy s Rossiey: dokumenty i materialy v 3 t. / pod red. P. P. Gudzenko, A. K. Vasilenko, A. L. Sidorova – Moskva : Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1953. – Tom 2. – 558 s.; Tom 3. – 646 s.

3. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: зб. докум. / упоряд. В. М. Горобець. – Київ : Наук. думка, 1993. – 392 с. ; Dilova dokumentatsiia Hetmanshchynu XVIII st.: zb. dokum. / uporiad. V. M. Horobets. – Kyiv : Nauk. dumka, 1993. – 392 s.

4. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу. Т. I : (1648–1649 рр.) / упоряд. Ю. Мицик. – Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Канадський інститут українських студій (Едмонтон), 2012. – 679 с. ; Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu. T. I : (1648–1649 rr.) / uporiad. Yu. Mytsyk. – Kyiv : Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Kanadskiy instytut ukrainskykh studii (Edmonton), 2012. – 679 s.

5. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу. Т. 2 : (1650–1651 рр.) / упоряд. Ю. Мицик. – Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Канадський інститут українських студій (Едмонтон), 2012. – 703 с. ; Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu. T. 2 : (1650–1651 rr.) / uporiad. Yu. Mytsyk. – Kyiv : Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Kanadskiy instytut ukrainskykh studii (Edmonton), 2012. – 703 s.

6. Історія українського козацтва : нариси у 2-х т. / редкол. : В. Смолій та ін. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2006. – Т.1. – 800 с. ; Istoriia ukrainskoho kozatstva : narysy u 2-kh t. / redkol. : V. Smolii ta in. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska akademiia, 2006. – Т.1. – 800 s.

7. Історія українського козацтва : нариси у 2-х т. / редкол. : В. Смолій та ін. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. – Т.2. – 724 с. ; Istoriia ukrainskoho kozatstva : narysy u 2-kh t. / redkol. : V. Smolii ta in. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska akademiia, 2007. – Т.2. – 724 s.

8. Горобець В. М. Переяславський вибір Богдана Хмельницького 1654 року

/ В. М. Горобець // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань та ін. – Київ : Смолоскип, 2003. – С. 745–763 ; Horobets V. M. Pereiaslavskyi vybir Bohdana Khmelnytskoho 1654 roku / V. M. Horobets // Pereiaslavska rada 1654 roku (Istoriografii ta doslidzhennia) / redkol. P. Sokhan ta in. – Kyiv : Smoloskyp, 2003. – S. 745–763

9. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 408 с. ; Крूपіакевуц І. Р. Bohdan Khmelnytskyi / І. Р. Крूपіакевуц. – Lviv : Svit, 1990. – 408 s.

10. Мицик Ю. А. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / Ю. А. Мицик. – Дніпропетровськ : Дніпро, 1996. – 262 с. ; Mytsyk Yu. A. Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu seredyny XVII st. / Yu. A. Mytsyk. – Dnipropetrovsk : Dnipro, 1996. – 262 s.

11. Мицик Ю. А. До видання Українського Дипломатарию XVI-XVIII ст. / Ю. А. Мицик // Проблеми історіографії та джерелознавства історії України. – Дніпропетровськ, 1991. – С. 119–129 ; Mytsyk Yu. A. Do vydannia Ukrainskoho Dyplomatariiu XVI-XVIII st. / Yu. A. Mytsyk // Problemy istoriografii ta dzhereloznavstva istorii Ukrainy. – Dnipropetrovsk, 1991. – S. 119–129

12. Мицик Ю. А. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. у першоджерелах / Ю. А. Мицик // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 103–105 ; Mytsyk Yu. A. Natsionalno-vyzvolna viina ukrainskoho narodu seredyny XVII st. u pershodzherelakh / Yu. A. Mytsyk // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1998. – № 6. – S. 103–105

13. Нікольченко Ю. М. Документне забезпечення зовнішньополітичної діяльності українського козацтва під час Національно-визвольної війни 1648–1658 років / Ю. М. Нікольченко, Ю. М. Кочина // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філософія, культурологія, соціологія. – 2014. – Вип. 7. – С. 100–110 ; Nikolchenko Yu. M. Dokumentne zabezpechennia zovnishnopolitychnoi diialnosti ukrainskoho kozatstva pid chas Natsionalno-vyzvolnoi viiny 1648–1658 rokiv / Yu. M. Nikolchenko, Yu. M. Kochyna // Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii : Filosofii, kulturolohiia, sotsioloii. – 2014. – Vyp. 7. – S. 100–110

14. Овсій І. О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року) : навч. посіб. / І. О. Овсій. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с. ; Ovsii I. O. Zovnishnia polityka Ukrainy (vid davnikh chasiv do 1944 roku) : navch. posib. / I. O. Ovsii. – Kyiv : Lybid, 1999. – 240 s.

15. Палеха Ю. І. Історія діловодства (документознавчий аспект) : навч. посібник / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. – Київ : Ліра, 2011. – 328 с. ; Palekha Yu. I. Istorii dilovodstva (dokumentoznavchyi aspekt) : navch. posibnyk / Yu. I. Palekha, N. O. Lemish. – Kyiv : Lira, 2011. – 328 s.

16. Панашенко В. В. Палеографія українського скоропису другої пол. XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України) / В. В. Панашенко. – Київ : Наук. думка, 1974. – 111 с. ; Panashenko V. V. Paleografii ukrainskoho skoropysu druhoi pol. XVII st. (na materialakh Livoberezhnoi Ukrainy) / V. V. Panashenko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1974. – 111 s.

17. Парахіна М. Б. Міжнародні відносини і дипломатія українського козацтва: перші роки становлення та функціонування / М. Б. Парахіна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць: Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – 2013. – № 77. – С. 7–9 ; Parakhina M. B. Mizhnarodni vidnosyny i dyplomatii ukrainskoho kozatstva: pershi roky stanovlennia ta funktsionuvannia / M. B. Parakhina // Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats: Istorychni nauky. Filosofski nauky. Politychni nauky. – 2013. – № 77. – S. 7–9

18. Сас П. Військові канцеляристи в Україні XVIII ст.: засади елітарної свідомості / П. Сас // Українська козацька держава : витоки та шляхи історичного розвитку. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. – Випуск 7. – С. 226–237 ; Sas P. Viiskovi kantseliarysty v Ukraini XVIII st.: zasady elitarnoi svidomosti / P. Sas // Ukrainska kozatska derzhava : Vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2000. – Vypusk 7. – S. 226–237

19. Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. – 447 с. ; Smolii V. A. Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.) / V. A. Smolii, V. S. Stepankov. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska akademiia, 2009. – 447 s.

20. Універсали Б. Хмельницького 1648–1657 років / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич та ін. – Київ : Альтернативи, 1998. – 382 с.: іл. ; Universalny B. Khmelnytskoho 1648–1657 rokiv / uporiad. I. Krypiakievych, I. Butychta in. – Kyiv : Alternatyvy, 1998. – 382 s.: il.

21. Універсали Українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657–1687) / уклад. І. Бутич, В. Ринсевич та ін. – Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 2004. – 1087 с. ; Universalny Ukrainykykh hetmaniv vid I. Vyhovskoho do I. Samoiloivycha (1657–1687) / uklad. I. Butych, V. Rynsevych ta in. – Lviv : Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, 2004. – 1087 s.

22. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 91. Генеральна військова канцелярія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archives.gov.ua.; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. – F. 91. Generalna viiskova kantseliaria. [Electronnyi resurs]. Rezhym dostupa: archives.gov.ua.

23. Чухліб Т. В. Організація дипломатичної служби Української козацької держави в середині XVII ст. / Т. В. Чухліб // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матер. 8-х Всеукр. істор. читань. – Черкаси: РВВ ЧДУ, 2001. – С. 67–72 ; Chukhlib T. V. Orhanizatsiia dyplomatychnoi sluzhby Ukrainskoi kozatskoi derzhavy v seredyni XVII st. / T. V. Chukhlib // Ukrainska kozatska derzhava: vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku : mater. 8-kh Vseukr. istor. chytan. – Cherkasy: RVV ChDU, 2001. – S. 67–72

24. Шевченко Ф. П. Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни 1648-1654pp. / Ф. П. Шевченко // Історичні джерела та їх використання. – Київ : Наукова думка, 1964. – Вип. 1. – С. 81–112 ; Shevchenko F. P. Dyplomatychna sluzhba na Ukraini pid chas Vyzvolnoi viiny 1648-1654rr. / F. P. Shevchenko // Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia. – Kyiv : Naukova dumka, 1964. – Vyp. 1. – S. 81–112

25. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків у 3-х т. / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990. – Т. 1. – 319 с.: іл. ; Yavornytskyi D. I. Istoriiia zaporizkykh kozakiv u 3-kh t. / D. I. Yavornytskyi. – Lviv : Svit, 1990. – Т. 1. – 319 s.: il.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2015

Y. M. Nikolchenko, Y. M. Kochina

FOREIGN POLICY DOCUMENTATION OF HET'MANSHCHINA (1649–1658)

The article deals with the problems of organization and with the peculiarities of the foreign policy documentation of Het'manshchina (1649–1658) under the guidance of Bohdan Khmelnyts'ky and Ivan Vygovs'ky. The article proposes the analysis of the activities of the

General Army Chancellery which establishes the effective systems of the international and diplomatic documentation in Het'mans'ka Ukraine. The official duties of its employees are also defined in the article. The types and the peculiarities of Cossack diplomatic documents are characterized by the authors.

The strengthening of the national, social, economic, and cultural oppression of Ukrainian people in Rech Pospolyta in the middle of the XVII century led to the National-liberation war (1648–1658). This war was not only the most important event in the history of Ukraine but it changed the policy of the Eastern Europe.

Having proclaimed Het'manshchina, Ukrainian leaders Bohdan Khmelnyts'ky and Ivan Vygovs'ky were actively establishing diplomatic relations with Rech Pospolyta, the kingdom of Moscow, the Ottoman Empire, the Crimean Khanate, Sweden and other countries. This fact affirmed by the documentary evidence of Het'manshchina relations with Rech Pospolyta, namely such treaties as Zboriivs'ky (1649), Bilotserkovs'ky (1651), Hadyats'ky (1658), with the kingdom of Moscow («The March articles» (1654)), with Ottoman Empire (the treaty about free sailing in the Black Sea (1650)), the Ukrainian-Crimean treaty in Ozerna (1655).

The inter-state correspondence would be impossible without the careful preparation of international treaties and the diplomatic activity of Het'manshchina. In 1649–1658 such correspondence numbered 348 documents.

Besides international treaties and the inter-state correspondence, the complex of the diplomatic documentation of Het'manshchina included diplomatic instructions, the records of diplomatic negotiations, ambassadorial accounts and reports.

The General Army Chancellery had an important place in the hierarchy of the diplomatic service of Het'manshchina in 1649–1658 and executed almost all the work. Taking into account the experience of Rech Pospolyta and the kingdom of Moscow, the General Army Chancellery made the unique system of foreign policy documentation, which permitted Cossack Ukraine to be the equal member of the foreign policy in the Europe.

The system of the international documentation of Het'manshchina (1649–1658) has become the foundation in the formation of the Ukrainian system of the foreign policy documentation.

Key words: *Het'manshchina, het'man, General Army Chancellery, foreign policy documentation, ambassadors, clerks, interpreters, diplomatic documents, the signs of documents.*

УДК 378(100)"312"(045)

І. Г. Оніщенко

СУЧАСНИЙ СВІТОВИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

В статті розглядаються основні тенденції розвитку світового освітнього простору в умовах глобалізації. Проаналізовано документи ЮНЕСКО, щодо стану національних систем освіти та необхідності їх модернізації. Визначено декілька типів регіонів за ознакою взаємного зближення і взаємодії освітніх систем. Наведені основні моделі освітніх систем сучасності.

Ключові слова: *освітній простір, моделі освіти, національні системи освіти, ЮНЕСКО, стратегія розвитку освіти.*